

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA OLIY TA’LIMNING HOLATI

O‘zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti 2-bosqich magistranti
Ravshanova Marjona Bahrom qizi

Anatatsiya: Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekistonda ta’lim tizimining holati va rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Urush sharoitida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, moddiy va kadrlar tanqisligi ta’lim sohasiga ko‘rsatgan ta’siri yoritib beriladi. Shuningdek, front va front ortidagi ehtiyojlar sababli o‘quv jarayonidagi o‘zgarishlar, maktab va oliy ta’lim muassasalarining faoliyati, evakuatsiya qilingan o‘quv yurtlarining O‘zbekistonda joylashtirilishi masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada urush yillarida ta’lim tizimining jamiyat barqarorligini saqlash va malakali kadrlar tayyorlashdagi muhim o‘rni tarixiy manbalar asosida ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, O‘zbekiston, ta’lim tizimi, maktab ta’limi, oliy ta’lim, urush yillari, evakuatsiya, kadrlar tayyorlash, front orti, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit.

Ikkinchi jahon urushi (1941–1945) yillari O‘zbekiston hayoti barcha jabhalar kabi oliy ta’lim tizimi uchun ham og‘ir va mas’uliyatli sinov davri bo‘ldi. Urush davrida respublikaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayoti front ehtiyojlariga bo‘ysundirildi. Shu sababli oliy ta’lim tizimi ham o‘z faoliyatini yangi sharoitlarga moslashtirishga majbur bo‘ldi. Oliy o‘quv yurtlari faoliyatini to‘xtatmadi, balki aksincha, yanada dolzarb masalalarni hal qilishda faol qatnashdi.[5] Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimi jiddiy sinovlardan o‘tdi. 1941–1945-yillarda respublikadagi barcha oliy o‘quv yurtlari qiyin sharoitda faoliyat yuritdi. Urush boshlangach, oliy ta’lim

muassasalaridagi yoshlarning katta qismi frontga safarbar qilindi. Natijada talabalar soni keskin kamaydi. Ba'zi fakultetlarda talabalar oqimi to'xtab qoldi, o'qishni tugatgan mutaxassislar esa darhol harbiy yoki ishlab chiqarish sohalariga jalb qilindi. Oliy o'quv yurtlarining professor-o'qituvchilari ham frontga ketdi yoki urush oqibatida halok bo'ldi. Shu sababli darslar qisqartirilgan dastur asosida olib borildi. Ayrim fanlarni mutaxassislar yetishmasligi sababli vaqtincha o'qitilmay qoldi. Urush yillari oliy ta'lim tizimi uchun og'ir davr bo'lgan bo'lsa-da, O'zbekiston ilmiy va ta'lim salohiyati butunlay to'xtab qolmadi. Evakuatsiya qilingan ilmiy kuchlar tufayli yangi ilmiy maktablar shakllandi, mahalliy mutaxassislar katta tajriba orttirdilar. Bu esa urushdan keyingi yillarda oliy ta'limni tez rivojlantirish uchun muhim poydevor bo'ldi.

Urushning dastlabki oylarida O'zbekistonga SSSRning markaziy hududlaridan ko'plab ilmiy muassasalar va oliy o'quv yurtlari evakuatsiya qilindi. Jumladan, Moskva davlat universiteti, Leningrad davlat universiteti, Ukraina politeknika institutlari va boshqa ilmiy markazlar faoliyatini Toshkent, Samarqand va Farg'ona shaharlarida davom ettirdi. Bu esa respublika ta'lim tizimi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. O'zbekiston ilm-fan muhitida yangi ilmiy maktablar shakllandi, respublika oliy ta'lim tizimida tajribali professor-o'qituvchilar paydo bo'ldi.[1]

Ikkinchi jahon urush yillarida O'zbekistondagi professor-o'qituvchilar tarkibi ham sezilarli darajada o'zgardi. Frontga ketgan mahalliy mutaxassislarning o'rnini evakuatsiya qilingan olimlar to'ldirdi. Bu hamkorlik natijasida respublikaning ilmiy salohiyati oshdi, yangi yo'nalishlar shakllandi. Masalan, Toshkent davlat universiteti, O'rta Osiyo davlat universiteti, Toshkent tibbiyot instituti qiyin sharoitlarda ham yuzlab mutaxassislarni tayyorlab, xalq xo'jaligi va sog'liqni saqlash tizimiga katta hissa qo'shdi.[6]

Talabalar hayoti va urush sharoitida ta'lim. Urush yillarida talabalar nafaqat o'qish, balki ishlab chiqarish va front ortidagi og'ir mehnatga ham jalb etildilar. Talabalar paxta yig'im-terimi, qurilish ishlari, qishloq xo'jaligi mehnatlarida faol

qatnashdilar. Shunga qaramay, ular o'qishni davom ettirib, mutaxassis sifatida tayyor bo'lishdi. Darslar qisqartirilgan bo'lsa-da, amaliy mashg'ulotlarga katta e'tibor qaratildi. Tibbiyot institutlari talabalarining ko'pchiligi front hospitalarida amaliyot o'tab, tibbiy yordam ko'rsatishda ishtirok etdilar.[3]

Urush yillarida erkaklarning ko'pchiligi frontga ketgani sababli oliy o'quv yurtlariga ayollar qabulining ko'lami kengaydi. Bu holat o'zbek ayollari orasida oliy ma'lumotli mutaxassislar sonining ortishiga olib keldi. Ko'plab ayol shifokorlar, muhandislar, pedagoglar urush davrida tayyorlandi.

Urush davrida mamlakat mudofaa ehtiyojlarini qondirish maqsadida O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida yangi fakultet va qisqa muddatli maxsus kurslar ochildi. Masalan, muhandislik, metallurgiya, energetika, kimyo va tibbiyot sohalarida mutaxassis tayyorlash tezlashtirildi. Urush sharoitida ta'lim jarayoni 3–4 yil o'rniga 2,5–3 yil ichida yakunlanadigan jadallashtirilgan o'quv dasturlari asosida olib borildi. Talabalar ta'tilsiz o'qishdi, yozgi oylar ham ishlab chiqarish amaliyotiga bag'ishlandi. Urush yillari O'zbekiston ilm-fani amaliyotga juda yaqinlashdi. Universitet va institutlarning ilmiy laboratoriyalari bevosita front va orqa front ehtiyojlari uchun ishladi. Masalan: Toshkent tibbiyot instituti – jarrohlik va shoshilinch tibbiy yordam sohasida, O'zbekiston davlat universiteti (hozirgi O'zMU) – kimyo va fizika yo'nalishida, Qishloq xo'jaligi instituti – oziq-ovqat yetishtirish va saqlash texnologiyalarida katta hissa qo'shdi. Evakuatsiya qilingan rus, ukrain, belarus olimlari bilan o'zbek olimlari hamkorligi natijasida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borildi. Bu tajriba urushdan keyin ham davom etdi va O'zbekiston ilmiy maktablarining shakllanishiga asos bo'ldi.

Urush yillari oliy ta'lim tizimi faqat mutaxassis tayyorlash bilangina chegaralanmadi. Oliy o'quv yurtlari huzurida ilmiy-tadqiqot ishlari davom etdi. Jumladan, dorivor o'simliklarni o'rganish, mahalliy xomashyodan foydalanib oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, harbiy ehtiyojlar uchun zarur texnologiyalarni yaratish kabi amaliy tadqiqotlar olib borildi. Bu ilmiy izlanishlar front va xalq

xo'jaligi uchun muhim ahamiyat kasb etdi. Urush yillarida oliy ta'lim muassasalari qiyinchiliklarga qaramay, ilmiy kadrlar tayyorlashni davom ettirdi. Ko'plab talabalar qisqa muddatli kurslarda o'qitilib, ishlab chiqarishga yuborildi. Shuningdek, tibbiyot institutlari front uchun shifokorlar tayyorlashda alohida rol o'ynadi.[2]

Professor-o'qituvchilar va talabalar safining kamayishi. O'quv dasturlarining qisqarishi, sifatining pasayishi. Moddiy qiyinchiliklar va resurslarning yetishmovchiligi. Ilmiy kadrlar va mutaxassislarning halok bo'lishi.

Ijobiy jihatlarga keladigan bo'lsak, evakuatsiya qilingan ilmiy markazlar tufayli yangi tajribalar kirib kelishi. Mahalliy olimlar va markaziy hududlardan kelgan olimlar hamkorligi. Talabalarning ishlab chiqarishda va ilmiy-amaliy faoliyatda ishtiroki. Urushdan keyingi yillarda oliy ta'lim tizimini rivojlantirish uchun zamin yaratilishi. yetkazib berdi. Umuman, urush davrida O'zbekistonda oliy ta'lim og'ir sinovdan o'tdi. Shunga qaramay, oliy o'quv yurtlari ilm-fanni rivojlantirishni to'xtatmadi, balki yangi sharoitga moslashib, xalq xo'jaligi va front ehtiyojlari uchun kadrlar.[5]

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston Milliy universiteti (o'sha yillarda O'rta Osiyo davlat universiteti – SAGU) respublikadagi yirik ilmiy va ta'lim markazi sifatida katta sinovlardan o'tdi. 1941-yildan boshlab SAGU professor-o'qituvchilarining katta qismi hamda yuzlab talabalar frontga jo'nab ketdi. Bu esa dars jarayonida sezilarli qiyinchilik tug'dirdi. Ayrim fanlar qisqartirilgan dasturlar asosida o'qitildi. Evakuatsiya qilingan ilmiy kuchlar urushning dastlabki yillarida SAGU hududida Moskva, Leningrad va Kievdan evakuatsiya qilingan oliy o'quv yurtlari ham faoliyat yuritdi. Bu jarayonda taniqli rus olimlari Toshkentga kelib, dars berdilar va ilmiy ishlar olib bordilar. Natijada SAGU ilmiy salohiyati yanada mustahkamlandi.

Universitet olimlari urush ehtiyojlariga xizmat qiluvchi tadqiqotlar bilan shug'ullandilar. Kimyo fakulteti portlovchi moddalar, fizika fakulteti mudofaa

sanoati uchun zarur texnologiyalar, tibbiyot fakulteti esa front uchun shifokorlar tayyorlashga e'tibor qaratdi. Talabalar o'qish bilan birga ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi ishlariga jalb etildilar. Ko'pchilik front uchun oziq-ovqat tayyorlashda, kasalxonalarda yaradorlarga yordam berishda ishtirok etdi. Qiyinchiliklarga qaramay, SAGU faoliyatini davom ettirdi va hatto yangi ilmiy maktablarning shakllanishiga zamin yaratdi. Urushdan keyingi yillarda esa SAGU O'zbekistonning eng yirik va yetakchi universiteti sifatida rivojlanishda davom etdi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi og'ir sinovlardan o'tdi. Talabalar va professor-o'qituvchilarning katta qismi frontga ketgani, moddiy resurslarning tanqisligi ta'lim jarayoniga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shunga qaramay, oliy o'quv yurtlari faoliyatini to'xtatmadi, balki qisqartirilgan va jadallashtirilgan dasturlar asosida mutaxassislar tayyorlashni davom ettirdi. Urush davrida O'zbekistonda oliy ta'lim og'ir sinovdan o'tdi. Shunga qaramay, oliy o'quv yurtlari ilm-fanni rivojlantirishni to'xtatmadi, balki yangi sharoitga moslashib, xalq xo'jaligi va front ehtiyojlari uchun kadrlar yetkazib berdi. Evakuatsiya qilingan oliy ta'lim muassasalari va olimlar respublikaning ilmiy hayotini boyitdi, mahalliy kadrlar uchun yangi tajribalar olib kirdi. Talabalar esa nafaqat bilim olish, balki ishlab chiqarish va orqa frontni mustahkamlashda faol ishtirok etib, o'zining vatanparvarligini amalda namoyon qildilar. Urush davrida ayollarning oliy ta'limga keng jalb qilinishi, yangi fakultet va kurslarning ochilishi, ilm-fan va ishlab chiqarishning bir-biriga yaqinlashishi respublika ta'lim tizimida tarixiy burilish yasadi. Umuman olganda, urush yillari O'zbekiston oliy ta'limi uchun qiyinchiliklar davri bo'lishi bilan birga, keyinchalik tez rivojlanish uchun mustahkam poydevor ham yaratdi. Shu davr saboqlari mustaqillik davrida ham oliy ta'limni takomillashtirishda bebaho tajriba bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурахмонов А. Таълим ва фан тараққиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991.

2. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. Т.2. Москва: Наука, 1961.
3. Қори-Ниёзий Т. Танланган асарлар. – Тошкент: Фан, 1972.
4. Усманова Д. История высшей школы Узбекистана. Ташкент: Фан, 1983.
5. Усманова Д. История Узбекистана в годы Великой Отечественной войны. – Ташкент: Фан, 1985.
6. Хидоятлов Х. Ўзбекистон тарихи (1917–1991). – Тошкент: Университет, 2000.